

Sárközy Zsuzsanna

Pierre B.: Les structures sociales de l'économie

[A gazdaság társadalmi struktúrái] Seuil, 2000.

Berzsenyi Dániel Főiskola, Műszaki és Informatikai Intézet
H-9700 Szombathely, Károlyi Gáspár tér 4.; e-mail: zssarkozy@bdtf.hu

Egyszer mindenki elérkezik életének abba a szakaszába, amikor úgy érzi: megérett az idő az összegzésre. Vagy talán mégsem mindenki. Csak akinek érdemes. Akinek van mit összegezni. Lehet persze ezt napi szinten is művelni, mondjuk esténként, elalvás előtt, de ez inkább a hétköznapi embernek való. Az olyan nagy elmék, mint amilyen Pierre Bourdieu is volt, ösztönösen megérik, amikor eljött a számvetés ideje, és levonják a tanulságokat – önmaguknak, az utókornak – abból, amin egy életen át dolgoztak. Még egyszer, utoljára olyan formába öntik, hogy az méltó memento legyen.

Ha rosszindulatúak lennénk – de persze nem vagyunk azok – azt is mondhatnánk, hogy Bourdieu, képtelen lévén kilépni saját gondolatmenetének ketrecéből, írt egy könyvet, most éppen a gazdaságról, anélkül, hogy egyetlen aspektusában is meghaladta volna a saját modelljét, rutinosan felhasználva a mező, a habitus fogalmát – ez utóbbi mindjárt az első oldalon feltűnik, minden kétséget eloszlatandó, hogy kinek a keze munkája is ez a mű.

Ha rosszindulatúak lennénk, megmosolyognánk az újra és újra váratlanul felbukkanó ifjúkori kabil emlékeket, és a helyenként kissé terjengősre nőtt, a témától egészen függetlenedett, önálló életre kelt eszmefuttatásokat, és egy kis hiányérzettel csuknánk be a könyvet, mondván: a bevezetés nem ezt ígérte.

Mert mit is ígér nekünk a szerző az életében egyik utolsóként megjelent kötetének, a *Les structures sociales de l'économie*-nak bevezetésében? Nem kisebb feladatra vállalkozik, mint lerántani a leplet a klasszikus gazdaságelmélet azon gyengeségeiről, amelyek azt alkalmatlanná teszik a gazdaság világának valós bemutatására, modellezésére. Ezek közül a gyengeségek közül az egyik a gazdaságtudományoknak az a redukcionista szemlélete, amely figyelmen kívül hagyja az egyes társadalmi csoportok, mikrovilágok specifikumait, azt a hamis érzetet keltve, hogy a gazdasági alaptézisek képesek megragadni a csereügyletek komplexitását és sokszínűségét. De baj van a legalapvetőbb gazdasági diszpozíciók – szükségletek, preferenciák, hajlamok – megközelítésével is: lévén azok nem „exogének”, vagyis valamilyen univerzális emberi természet függvényei, ahogy a közgazdasági elméletek tanítják, hanem „endogének”, egyéni történetük van, amely történetnek része az a gazdasági kozmosz is, amelyben azok létrejöttek, és amelyben kielégítésre várnak, vagy lelnek is. Ezen gondolatmenet egyenes következménye, hogy megkérdőjeleződik ezen „racionális tudomány” racionális volta, hiszen az objektív szemlélődésből kénytelenek vagyunk az individuum szintjére szállni, és a hegy tetejéről leszálltunkban elveszítjük az abszolút mércét: ezentúl legfeljebb egy adott helyzetben értelmezett ésszerűségről beszélhetünk¹. Bourdieu a

¹ Érdekes, ahogy Bourdieu a *raisonnable* és a *rationnel* kettősségéről beszél, mintha Saussure *langue*-ját és *parole*-ját idézné, de aztán egy másik aspektusban – mintha egy meg sem fogalmazott vádat cáfolna – élesen elhatárolódik tőle.

racionalis döntés mítoszával való leszámolást javasolja: véleménye szerint sokkal inkább a mező törvényszerűségeivel való folyamatos konfrontációval formált diszpozíciók azok, amelyek a jobb híján „racionalisnak” vagy „ésszerűnek” nevezett viselkedéshez, anticipációhoz vezetnek.

Persze hiba lenne azt gondolnunk, hogy Bourdieu az első, aki felfedezte a közgazdaságtan ezen gyengeségeit, de írásunknak nem az elméleti párhuzamokra való rámutatás, vagy az ellenkező álláspontok csatasorba állítása, se nem a könyvtárnyi kapcsolódó irodalom feldolgozása a célja - mint ahogy láthatóan a szerző sem erre törekedett. Bourdieu maga sem állítja, hogy úttörő szerepe volna ebben a munkában: megemlíti Polányi, Granovetter nevét, többször hivatkozik a beágyazottság-elméletre, és majdnem elismerően nyilatkozik Gary Beckerről – igaz, az átfogó kritikai elmélet megalkotását saját feladatának tekinti. Abban a tekintetben ugyanakkor némi kétséget hagy az olvasóban, hogy valamennyi közgazdasági elméletet a sutba kell-e dobunk, vagy megelégedhetünk a neo-liberális szemlélet azonnali felszámolásával.

Helyenként explicite kinyilvánítja ugyan, hogy a kritika tárgya mindenekelőtt a neo-liberális szemlélet volna, de időnként zavarbaejtően kiterjeszti ezt a közgazdaságtudomány egészére. Igaz nem minden kritikai megjegyzésének tárgya ilyen homályos: félreérthetetlen az amerikai szellemtől való idegenkedése, ami a neo-liberális gondolkodás, az individualizmus, és szociális felelősségtől mentes állam ideáltípusának őshazája.

És ezzel el is érkeztünk a gazdaságelméletek újabb, Bourdieu nézetei szerint az előbbiekénél nem kevésbé súlyos tévedéséhez, amely a szerző szerint korrekciót igényel és a kötetben lel is: nevezetesen az állam szerepének bagatellizálásához. Álláspontja szerint az államnak talán egyetlen mezőre sincs olyan meghatározó a befolyása, mint éppen a gazdaságira, amelynek nemcsak a létét és fennmaradását, de erőviszonyait is determinálja.

A könyv kiindulópontja és az elemzésekben felhasznált adatok forrása egy Párizsban és a Párizs-környéki régióban végzett felmérés, amely 1984-ben indult. A mintában felülreprezentáltak az olyan, szerényebb körülmények között élő családok, háztartások, akik először váltak önálló ingatlan tulajdonosaivá, vagy éppen ilyen örökök elé néztek. Az ott összegyűjtött adatok és az akkori kutatás másodelemzése szolgálják tehát az első rész alapjait. Ebben az első fejezetben a szerző egyaránt elemzi a kínálati és a keresleti oldalt, vagyis a családi házak „gyártóit” és „fogyasztóit”, majd az állam szerepét boncolgatja csaknem 70 oldalon keresztül, egyetlen példa kimerítő bemutatásával. A harmadik fejezetben kapnak helyet a lokális erőviszonyok, valamint a döntések meghozatalában meghatározó szerepet játszó mechanizmusok, végül pedig a szerződéskötés folyamatát illusztrálja a szerző interjúkkal és rövid magyarázattal.²

Ehhez az első részhez csatol Bourdieu egy, a *Principes d'une anthropologie économique* [A gazdasági antropológia alapjai] címet viselő másodikat, amely tulajdonképpen kísérlet egy átfogó gazdasági modell megalkotására, amely képes kiküszöbölni a klasszikus gazdaságelmélet által elkövetett hibákat, a bourdieui fogalomrendszer alkalmazásával.

2 Ez az utolsó rész egyébként a szerző 1990-ben, az *Actes de la recherches en science sociale*-ban megjelent cikkéből merít.

A kötet egyik fő jellegzetessége, hogy különálló, egymástól jól elválasztható és ön-magukban (is) értelmezhető részekből áll, amitől az olvasónak az az érzése támad, hogy Bourdieu tulajdonképpen nem egy kötetbe szánta őket. Az első három fejezet a klasszikus bourdieui modell alkalmazása, a negyedik, amely az 1990-ben megjelent cikk az interakció középpontba állításával vet fel egy új megközelítési módot, míg a második rész célja mintha a követendő út kijelölése lenne a tanítványok számára. De vizsgáljuk meg kicsit részletesebben az egyes egységeket!

A gazdasági mechanizmusok vizsgálata

A ház mítosza

Bourdieu érdeklődése nem újkeletű családi ház iránt: korábbi cikkeiben már több aspektusból is közeledett ehhez a témakörhöz³, amely munkáit fel is használta e kötetben. A szerző mesterien sorakoztatja fel a családi házhoz kapcsolódó szimbolikus jelentéseket, így rögtön a könyv felütésekor egy igazi bourdieui eszmefuttatás tanúi és élvezői lehetünk: nem csupán mint befektetést vizsgálja – bár kétségkívül egy átlagos család legnagyobb volumenű gazdasági döntéséről van szó – de beszél a házról, mint családi fészekről, amely egy tartós kötődésekkel összefűzött társadalmi csoport szimbolikus központja mellett, hogy visszatükrözi tulajdonosai ízlését, társadalmi státuszát, jövedelmi helyzetét.⁴ Kiemeli azokat a jellegzetességeket, amelyek a házat különleges jószággá teszik – lévén az egyszerre tartós fogyasztási cikk és műalkotás – így magyarázva a technológiailag kifogástalan kivitel mellett az autentikus, egyedi, „kézzel készített” stílus sikerét.

A kereslet elemzése

A „fogyasztók”, vagyis a házvásárlók vizsgálata során Bourdieu egy rendkívül differenciált és strukturált keresletre bukkant. A szerző által alkalmazott eljárás ismerős a korábbi Bourdieu-kötetektől: szinte a kezdetek óta ugyanezzel a regressziószámítással találkozhatunk minden írásában.

A szerző a fogyasztók differenciálásához saját tőkeelméletét alkalmazza, erre alapozza az elemzést és így a következtetéseit is. Számos megállapítást tesz: hogy a házvásárlási hajlandóság elsősorban a tőke volumenétől függ, talán nem olyan meglepő,

3 Un placement de père de famille [Az apa szerepe a családban] és Le sens de la propriété [A tulajdon értelmezései] in Actes de la recherche en sciences sociales, 1990 március. La maison kabyle ou le monde renversé [A kabil ház avagy a feje tetejére állított világ]

4 Itt kerül elő először a reklám kérdése: Bourdieu szerint az a reklám lehet sikeres, amely már létező beállítódásokra apellál. A Bouygues – az egyik vezető francia építőipari cég – példáját meséli el: szerinte ez a vállalat nagyban köszönheti sikerét a jól megválasztott reklámkampányának, amelynek főszereplője egy – mesterségének minden látható jegyét viselő (vakolókanál, kockás ing, kezeslábas) – kőműves-mester, aki különböző szituációkban mosolyogva buzdítja házvásárlásra: „ajándékozza meg magát egy kőműves által épített házzal!”.

sokkal érdekesebbek azok a vizsgálatok, amelyek a vásárlás vagy bérlet, a ház vagy lakás közötti választást befolyásoló tényezőket vizsgálják. Bourdieu arra a megállapításra jut, hogy ezekben a döntésekben a tőkeszerkezeté a főszerep: ha például egy adott háztartás inkább gazdasági, mint kulturális tőkével rendelkezik, a reprodukciós törekvések inkább a gazdasági tőkére irányulnak, és e szerint a logika szerint egy ház tőkéletes befektetésnek bizonyul, míg a kulturális tőke sokkal kevésbé hajlamosít tulajdonlásra. Szó esik generációs különbségekről, életpályákról, öröklésről, ízlésről: egy szóval igazi üdítő bourdieu-i gondolatmenetekben gyönyörködhet az olvasó.

A kínálat elemzése

Egy olyan differenciált és strukturált keresletet, amelyet a szerző a házvásárlók esetében feltérképezett, csak egy ugyanilyen differenciált és strukturált kínálat elégíthet ki. Azon túl, hogy ebben a fejezetben a kínálati oldalon található vállalatok, vállalkozások által meghatározott mező szerkezetének megértésére, felvázolására tesz kísérletet, Bourdieu a kereslet és kínálat, illetve azok egymáshoz való viszonyának újragondolására buzdít.

A szerző már egy korábbi gondolatmenet során definiálta a kínálatot, úgy, mint „a konkurens differenciált és strukturált mezője, akiknek stratégiája a többi konkurens-től függ”. A „termelők” összessége szerinte mezőként működik: ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a vállalatok közötti különbségek figyelembevételével megértsük az egy egymást kiegészítő és egymással rivalizáló, de mégis szoros kapcsolatban lévő egység működését. Ez azért fontos, mert az egy mezőhöz tartozók éppen a különbözőségük által jellemezhetők. A mező lehetővé teszi, hogy egy olyan szélsőségesen diverzifikált terület is egységgé álljon össze, mint a családi házak építői, akiknek a skálája a helyi mestertől - aki évente egy-kettő házat épít fel - egészen az olyan vállalatokig terjed, mint a Bouygues vagy a Maisons Phénix, akik néhány ezer házat építenek fel évente.

A differenciálásnál persze nem elegendő a vállalatok méretét figyelembe vennünk: legalább ilyen fontos, hogy az egyes tevékenységek milyen súllyal vannak jelen a vállalat összetevékenységén belül, vagyis mely aktivitásokra áldoz a legtöbb pénzt, energiát és humán erőforrást az adott vállalkozás. Az egyik pólust a pénzügyi és kereskedelmi szempontból nagyon fejlett nagyvállalatok jelentik, amelyek óriási összegeket fektetnek a reklámba, és a megvalósítást (az építést magát) alvállalkozókkal végeztetik.⁵ Az ellenpólust azok a vállalkozások alkotják, amelyek magasan képzett és specializált szakembereket alkalmaznak, tevékenységük zömét tehát a valóban építőipari tevékenység képi. Ők azok, akik valóban „kézzel készült” és „hagyományos” termékeket adnak ki a kezükből, de természetesen csak egy nagyon szűk réteg által támasztott igényeket, keresletet elégítenek ki.

5 Egy példát is hoz a szerző, amely önmagáért beszél: az 1979-ben alapított Bouygues 1987-ben Franciaország vezető építőipari vállalata lett, miután hatalmas összegeket fektetett a korábban már említett „kőműves által épített ház”-ról szóló reklámkampányába, anélkül, hogy akár egyetlen kőművest is alkalmazott volna

A kereslet sokszínűségének ismeretében a reklámstratégia nagyon lényeges elemmé válik. Bourdieu már korábban kifejtette, hogy a reklám akkor tud igazán hatékony lenni, ha már meglévő igényeket szólít meg, erősít fel. Egy különálló rész foglalkozik a reklámok retorikájával, a hirdetések szimbolikájával, amely akár lehetne egy önálló kötet témája is, de a sajátos megközelítési módnak köszönhetően nem érzi az olvasó mellékvágánynak. Szó esik itt technikákról, amelyekkel a kevésbé vonzó részleteket is vonzóvá fogalmazzák,⁶ vagy a tömegtermelők által szívesen alkalmazott, a halandók számára értelmezhetetlen technikai részletekkel telezsúfolt szövegekről, amelyek komollyá és vonzóvá hivatottak tenni az ajánlatokat és már-már a sarlatánság határait súrolják.⁷ Bourdieu ebben a gondolatmenetben arra hívja fel a figyelmet, hogyan próbálják a vállalatok eloszlatni az „előregyártott”-tal szembeni előítéleteket és helyette modern komfort örömei iránti lelkesedést felébreszteni, így mozdítva a keresletet a vállalatok számára könnyebben kielégíthető irányba: hogyan transzformálódik át a reklámok szellemében a tradíció technológiai előnyökké.

Egy, a hetvenes évek Franciaországából vett eset hivatott szemléltetni azt, hogy a kereslet átalakulása milyen erősen befolyásolja a kínálat struktúráját. A későbbiekben még hosszasan elemzi a szerző ugyanezt az időszakot, – sőt az államról szóló rész gyakorlatilag semmi másról nem szól, mint a 76-os lakásreformot megelőző politikai eseményekről – ebben a részben csupán egy rövidebb illusztráció erejéig hivatkozik a történetekre. A 70-es évek elején az addig tulajdontól elzárt alsóbb rétegeknek is lehetősége nyílt a tulajdonszerzése, de aztán közbejött a 80-as évek válsága, amely derékba törte ezt a tendenciát. Bourdieu azt mutatja be, hogy az olyan nagyvállalkozások, mint a Maisons Phénix, amelyek sikerüket nagyrészt annak köszönhették, hogy megtalálták az utat a legszegényebb rétegek igényeihez, hogyan reagáltak a piac beszűkülésére.

Miután az építővállalatok mezőjét, a vállalatok közötti erőviszonyokat alaposan szemügyre vette a szerző, az egyes vállalatokat önállóan is elemzés alá veti, hiszen, mint írja, az egyes vállalatok belső struktúrája és története önmagában is vizsgálatra érdemesnek. Nemcsak valamely szektor, de egy többé-kevésbé autonóm vállalat maga is hatalmi harcok színtere, amikor a vállalaton belüli, különböző tőkeformákat koncentráló érdekcsoportok egymásnak feszülnek, hogy befolyást szerezzenek a vállalat irányításában, meghatározva annak stratégiáját, fejlődési irányát.

Megismertük a kereslet, a kínálat struktúráját, működési mechanizmusát, a szerző tehát elérkezettnek látja az időt egy rövid összegzésre: mire jutottunk eddig? Bourdieu megerősíti azt a már korábban tárgyalt álláspontját, hogy a kínálat differenciált és strukturált mezője homológiát mutat kereslet ugyancsak differenciált és strukturált mezőjével. De a látszat ellenére ez a homológia cseppet sem természetes vagy spontán – hívja fel a figyelmünket a szerző. Egyáltalán nem véletlen, hogy a legszerényebb körülmények között élő háztartások Phénix házat vásárolnak, vagy hogy egy mesterember tulajdonosként házát más mesteremberekkel építteti, akiket ő válogat össze és felügyel. Ez az egyensúly a féltudatos stratégiák eredményeképpen létezik, amely a habitus megfeleltetésén nyugszik. Amikor a vevő társadalmilag azonos karakterisztikájú eladónál keresgél, vagy amikor egy eladó hezitáló vevőjének végső érvként a „na-

6 A külső kerületbe való költözést például a „visszatérés a természethez” fordulatban jelenik meg.

7 Például „az ... ház egészséges, mert az egyén biológiai egyensúlya számára nélkülözhetetlen atmoszférikus környezet folytatlagosságát nem szakítja meg”

gyon jó ez a ház, az anyám is ilyenben lakik”, vagy ehhez hasonló fordulatokkal él, mintegy kapaszkodót adva a vásárlónak, nos ezek nem mások, mint a diszpozíciók megfeleltetésének féltudatos stratégiái. Bourdieu ezzel leszámol a smith-i „láthatatlan kéz” mítosszal és kijelenti: a gazdasági szféra nem valamiféle csodavilág, ahol a preferenciák, a kereslet és a kínálat egymásra talál, a létrejövő egyensúly okát sokkal inkább a társadalmilag programozott diszpozíciókban kell keresnünk.⁸

Az állam szerepe

Ezzel a témakörrel elérkeztünk a könyv legnagyobb volumenű egységéhez, amely ugyanakkor a legkevésbé szervesen kapcsolódik a kötet gondolatmenetéhez. Különálló volta ellenére – vagy éppen amiatt – úgy tűnik, a szerző számára esszenciális problémát jelent az a téma, amelyet ebben a fejezetben elemez.

Már a bevezetésből tudjuk azt, amit a szerző a konklúzióban is megismétel és amelynek közben közel 70 oldalt szentel: az állam meghatározó szereplője a gazdasági mező konstrukciójának. Mind a kereslet, mind a kínálat meghatározásában alapvető szerepe van: bár a kereslet csírái a társadalmilag meghatározott – létrehozott és fenntartott – percepciók sémáiban rejlenek, a vágyak realizációjában, így a valódi kereslet létrejöttében az állam szerepe alapvető. Ugyanígy meghatározó ágense a kínálati erőviszonyoknak is: nem csupán egyes társadalmi csoportokat juttathat előnyökhöz, vagy hozhat nehéz helyzetbe, de a különböző vállalati aggregátumok piaci helyzetét is döntően meghatározhatja.

Az állammal foglalkozó fejezet ugyanakkor kicsit csalódottá teheti az olvasót, ha elméleti fejtegetések sorára várt: sokkal inkább egy esettanulmány némi magyarázattal ellátott fordulatait követhetjük figyelemmel. Bár kétségtől lenyűgöző az az információhalmaz, amelyet a szerző elének tár, az állam szerepéről szóló fejezet mégsem szolgál azokkal a bourdieui kinyilatkoztatásokkal és tézisekkel, amelyre a naiv olvasó joggal számíthat a korábbi utalások alapján. De miről is szól az a történet, amelyet a szerző ilyen hosszasan fejteget?

A háború utáni időszakban Franciaországban megindult az újjáépítés: hatalmas épületkomplexumok, egész negyedek, városok nőttek ki a földből. A hatvanas években elérte a francia politikai életet a neo-liberális áramlatok szele, ami a 70-es évek lakáspolitikájára is rányomta a bélyegét. Ennek célja a szerző olvasatában egészen világos volt: mindenki számára hozzáférhetővé tenni a magántulajdont, kiragadni az embereket a tömbházak feltételezett kollektivisták légköréből, helyette az újonnan megszilárduló rendszerhez csatolni, a magántulajdon tiszteletére tanítani. Az ehhez választott eszközök is ezen a liberális ideológia szüleményei: a »l’aide à la pierre«⁹ megszüntetése, valamint a támogatott hitelek olyan rendszerének bevezetése, amely a banki finanszírozás előtérbe helyezésével az olyan nagy vállalatokat hozza kedvező

8 Bourdieu a láthatatlan kéz analógiájára a „karmester nélküli zenekar” metaforát javasolja a piac mechanizmusainak illusztrálására.

9 Egy olyan speciális járulék, amelyre a vállalkozók minden egyes felépített ház ellenében jogosultak voltak.

helyzetbe, amelyek önmagukban képesek a bankok számára elegendő garanciát nyújtani.

A nevekkal, évszámokkal és adatokkal telezsúfolt illusztráció, amely lakáspolitikai befolyását hivatott érzékeltetni a családi házak piacára, Bourdieu egy hosszú kitérőt tesz: az egész piacra befolyással bíró politikai döntések megszületésének hátterét tárja fel, elemezve azokat a mechanizmusokat, amelyek hozzájárulnak (illetve ebben a konkrét esetben hozzájárultak) a létrejöttükhöz. Bourdieu egyéni és kollektív stratégiákat mutat be, és azt vizsgálja, vajon az erőviszonyok szerkezete és az egyes érdekcsoportok létrejötte milyen szerkezetbeli hasonlóságokat mutat. Miközben majdnem tökéletesen egymásnak megfeleltethetőnek ítéli a két struktúrát, rámutat arra is, hogy milyen erősen él az „életben maradás ösztöne” az egyes bürokratikus szervezetekben, intézményekben.¹⁰

Ebben az időben két politikai érdekcsoport szerveződését dokumentálja Bourdieu, amely polarizálódást egyébként univerzálisan érvényesnek tartja a neutrális bürokrácia felszíne alatt. Az egyes csoportokon belül természetesen mind egyéni, mind intézményi szinten homológiát találunk, akár a tökeszerkezet, akár a habitus, akár az érdekek tekintetében. A szerző hosszasan elemzi az akkori csoportosulások tagjait, illetve azokat a legitim stratégiákat, amellyel a kisebbségben lévő „újítók” végül befolyásra, vagyis hatalomra tudtak szert tenni. Ez a hatalom elsősorban a tiltás hatalmát jelenti: az állam a szimbolikus, legitim erőszak monopóliumának birtokosa.¹¹

A korábbi részek logikai ívéhez hasonlóan a kormányzati szintről a regionális befolyással rendelkező szervezetek szintjére száll alá a szerző. Igyekezvén eloszlatni azokat a szélsőséges nézőpontokat, amely szerint a regionális bürokratikus intézmények a központi hatalom meghosszabbított karjai lennének, vagy éppen ellenkezőleg, attól teljesen függetlenül, pusztán a provinciális érdekek szószólóiként léteznek, Bourdieu szemügyre veszi, hogyan értelmezi újra a helyi bürokrácia a központi hatalmak számos interakciója során létrehozott „végterméket”, hogyan reinterpretálja saját hatalmi interakcióinak sorozatával. Persze a hagyományos centrum-periféria oppozíció számos szimbolikus jelentést hordoz, amelyek egyfelől a bürokrácia belső struktúrájába, hierarchikus rendszerébe, másrészt a bürokratikus szervezet és a külvilág viszonyába vannak kódolva.

A bürokráciai helyi intézményei hagyományosan lehetőséget adtak a társadalom alsóbb rétegeiből származóknak a felemelkedésre, tehát tradicionális mobilitási csatornaként funkcionálnak. Bourdieu beszámol arról, hogy - a bürokrácia azon területein, amely a külvilággal való direkt interakcióra ad lehetőséget - az egyes pozíciókhoz kapcsolódó feladatokat a munkakört betöltők a szabályok olyan egyéni alkalmazásával, újraértelmezésével végzik el, hogy az lehetőséget ad nekik a kapcsolati tőkéjük kiépítésére, megerősítésére. Bourdieu a bürokratikus mechanizmusok vizsgálatának konklúziójaként óva inti az olvasót attól, hogy a bürokratikus gyakorlat megértéséhez pusztán a szabályokat, illetve azoknak szolgai követését vegye figyelembe, véleménye

10 Példaként az Építési Minisztérium stratégiáját meséli el, amely - mivel mandátuma alapvetően az újjáépítésre, a szociális lakásfejlesztésre szőtt - létezésének okát vesztette el a politikai irány megváltozása nyomán.

11 A szerző állammal kapcsolatos reflexióit weberi utalások szövik át újra és újra.

szerint ehhez az üdvöztető út sokkal inkább azoknak a stratégiáknak a megértésén keresztül vezet, amelyek az egyes döntések meghozatalát befolyásolják.

A fejezet végén olvasható interjúkkal gyakorlatilag az államnak szentelt oldalak végére jártunk, és úgy tűnik, Bourdieu ezzel igazoltnak látja hipotéziseit: az állam gazdasági életben játszott főszerepét, és a klasszikus gazdaságelmélet cáfolataként azt a tézist, amely szerint nem jön létre a spontán kereslet-kínálati egyensúly. Belefog tehát az első rész utolsó fejezetébe: az adásvételi szerződéskötés mechanizmusainak tanulmányozásába.

A szerződés

Az első rész negyedik, utolsó fejezete egy 1990. márciusában az *Actes de la recherche en sciences sociales*-ban megjelent cikkből táplálkozik, amelynek témája az eladó és vásárló közti interakció, amely végül a szerződéskötéshez vezet. Bourdieu figyelmeztet arra, hogy nem szabad abba a hibába esnünk, hogy az interakciót önmagában vizsgáljuk: hiszen a két ágensen kívül van egy harmadik, az a társadalmi tér, amely mindkettőt determinálja. Rámutat, hogy az interakciót nem szabad pusztán a struktúra működésének következményeként, vagy akár egy kommunikációs aktusként értelmezni az adott strukturális feltételeket figyelembevétele nélkül. A gazdasági cselekmény nem egy kvázi mechanikus szükségszerűség következménye: csak az adott cselekményben résztvevők társadalmi koordinátáit ismerve érthetjük meg.

A szerző interjúk nyomán rajzolja meg a szerződéskötés koreográfiáját, ahol az egyes fázisok súlyát és hosszát a vevő és eladó közötti erőviszony határozza meg. Bemutatja az eladónak azt a retorikai stratégiáját, amivel csökkenteni igyekszik a vevő és közte tátongó szakadékot, hiszen a tárgyalás maga mindig eredendően asszimmetrikus: az eladó számára ez ismétlődő, megszokott aktus, míg a vásárló számára egy különleges, következményekkel terhes esemény, amelyben a rendelkezésére álló hiányos információk sem nyújtanak maradéktalanul segítséget. Bourdieu megállapítja: a gazdaságelmélet szerződéskötési koncepciója, amely azt mint az individuumok racionális döntéseinek találkozási pontját értelmezi, nagyon távol jár a valóságtól, a befolyásoló mechanizmusok pusztán a racionális érdekekre, számításokra szűkítése egy nagyon torz, valótlan modellt eredményez.

Konklúzió, avagy a „kispolgárság”¹² válsága

Az első rész zárófejezetéhez érkeztünk, amelynek elején a szerző egy meglepő kinyilatkoztatást kelt: beszámol arról, hogy a könyv gondolatmenetében tulajdonképpen a „kispolgárság” válságának kibontakozását kísérelhetük figyelemmel, a szabadságában, vágyaiban, reményeiben megingatott és elbizonytalanított „kispolgárságát”, amely bár egy liberális ideológia teremtménye, mégis a szocialista szellemiségű pártokra szavaz.

12 A *petit-bourgeoise* (kispolgár) kifejezés alatt a szerző nyilvánvalóan azokat a szerényebb anyagi körülmények között élő, alsóbb társadalmi rétegeket érti, amelyek a korábban elemzett ingatlanpiaci mozgások miatt tulajdonhoz jutottak, tehát nem a történelmi értelemben vett kispolgárságról van szó.

Ennek az identitásában teljesen elbizonytalanított rétegnek alaposan meg kell fizetnie az árát annak, hogy önálló háztulajdonhoz juthat, hiszen ezek az új negyedek, amelyekben ők élnek, nem tudják a hagyományos nagypolgári-negyedek atmoszféráját, és az ezzel járó szeparációt nyújtani, de ugyanakkor megfosztattak a régi munkásnegyedek biztonságos-szolidáris közegétől is. Ezek a „kis-burzsoá” új tulajdonosok ugyan társadalmilag homogén környezetben, de érdekközösség és kapcsolat nélküli közegben élnek.

Bár a szerzőnek – saját bevallása szerint – nem áll szándékában eltúlozni záró sorainak jelentőségét, de mégsem hagyja szó nélkül, ahogy a televíziós csatornák a nagyvállalatok, vállalkozások befolyása alá kerülve hozzájárulnak az emberek vágyainak, boldogságmorzsáinak kizsákmányolásához, amint kihasználva a családi ház tradicionális szimbólumát a „kis-burzsoáziát” a külvárosi negyedek házaiba zárja, elősegítve ezzel – a csalfa látszat leple alatt – a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődését.

A gazdasági antropológia alapjai

A gazdaságtudományban uralkodó paradigma meghaladását célozza meg Bourdieu, amikor a gazdasági cselekmények újradefiniálását javasolja, a mező társadalmilag konstruált diszpozícióinak és szintén társadalmilag konstruált struktúráinak találkozásként.

A könyv második részében a szerző gyakorlatilag nem sok meglepetéssel, vagy újdonsággal szolgál, inkább mintha az első részben tárgyalt, sokkal gyakorlatiasabb megközelítést tenné át elméleti síkra, kísérletet téve így egy átfogó elméleti modell megalkotására. Összefoglalja mindazt, amit a mező struktúrájáról, az erőviszonyokat meghatározó tőkevolumenről és –szerkezetéről, az egyes tőkefajtákról külön-külön is tudni érdemes – vagy lehet egyáltalán. Hangot ad annak az álláspontjának, hogy a mező fogalmának segítségével meghaladhatjuk mind a gazdaság atomisztikus, mind interakcionista (minden az egyéni döntésre egyszerűsödik) megközelítését is.

Persze nem maradhat el a másik bourdieui alapfogalom, a habitus gazdasági térbe illesztése sem: a szerző alternatívaként javasolja a homo oeconomicus „szörnyetegének” racionális, önző, haszonmaximalizáló viselkedése helyett. Tisztelettel adózik azoknak a nagy elődöknek, akik már tettek a gazdaság és a társadalom tudományai, azoknak emberképei¹³ között tátongó szakadék áthidalásáért: Paretonak és Schumpertnek, illetve Durkheimnek, Maussnak, Halbwachsnak és Webernek. A habitus fogalmának megszilárdítása szerint egyszerre jelentené a karteziánus gondolkodás és a finalizmus-mechanizmus – az individualizmus-holizmus – szélsőségei közötti vergődés végét.

Az egyed olyan szocializált individuum, akinek racionalitása nem csak a Herbert Simon-i értelemben korlátozott, hanem társadalmi strukturáltsága, determináltsága mellett társadalmilag korlátozott is. Valamennyi individuum rendelkezik habitussal, amely ésszerű (de nem tisztán racionális) anticipációkat produkál, mivel maga a habitus a különböző átél, állandó vagy ismétlődő szituációkból származó tapasztalatok

13 A *homo oeconomicus* és *homo sociologicus* – a pusztán önérdékeitől vezérelt és a társadalmi normák által definiált emberkép ellentéte.

összességéből táplálkozik, amely képessé tesz az új, de nem teljesen szokatlan szituációkhoz való alkalmazkodáshoz.

Bourdieu, miután összeillesztette a kirakójáték elemeit, vagyis saját fogalmaiból egy átfogó gazdasági modellt épített, még néhány gondolatot fűz a könyvhöz, ami szintén értelmezhető úgy, mint életművének összegzése – csak ezúttal nem a tudományos, hanem inkább a politikai életművéé. Azt a folyamatot írja le, ahogy a nemzetállamok piaca világpiaccá fejlődik vagy fejlődött, fejlődni fog – érveit, gondolatvilágát jól ismerhetjük már közszerepléseiből, abból a politikai aktivitásból, amely őt végső soron egész Franciaországban oly ismertté tette. Úgy látszik, politikus énje nem hagyta nyugodni, és bár a bevezetés mentes mindenféle politikai hangvételtől, a kötet végére mégis helyet követelnek maguknak ezen meggyőződései, először a „kis-burzsóázia” válságáról szóló fejezetben, majd a végszóban is.

Persze nem volna jogos ezt hibaként felróni, hiszen miért éppen az ne szállhatna alá a tudomány elefántcsonttoronyából a politika hétköznapijaiba, aki „odafönről” olyan világosan látni véli a dolgok működését, ez bocsánatos bűn, hiszen olyan ritka, hogy valaki ilyen naiv lelkesedéssel hisz még a világ jobbátételében.

Ha ezidáig netalán rosszindulatúak lettünk volna, akkor a kötet alapos szemügyre vétele után itt az ideje, hogy elszégyelljük magunkat, hiszen annak minden felfedezni vélt hibája ellenére is egy alapos, átgondolt szociológiai remekművet, egy kiérlelt elme méltó mementóját tartjuk a kezünkben.

Nagy út vár még ránk, amíg merhetünk rosszindulatúak lenni.